

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ 17:1 (2012), SS. 31-50.

BİR OSMANLI ARŞİV BELGESİ İŞİĞİNDA CEMÂLEDDİN AFGÂNÎ'DE MEHDİLİK ANLAYIŞI

The Understanding of Mahdi Notion in Jamal al-Din al-Afghani in the Light of an Ottoman Archival Document

Yrd. Doç. Dr. İsmail ŞİK
Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
E-posta: ismailahmet@cu.edu.tr

Arş. Gör. Dr. Tuğrul YÜRÜK
Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
E-posta: tyuruk79@hotmail.com

Öz

Cemaleddin Afgânî modern İslam algısına öncülük yapmış, Panislamizm'in kurucusu kabul edilen Afganlı bir düşündürdür. Onun yaşadığı dönem İslam toplumu açısından sıkıntuların yoğunlaştığı bir sürece denk gelmektedir. Dünyanın dört bir yanında müslümanların batılı devletler tarafından sömürgeci bir anlayışla istismar edilmesi Afgânî tarafından kabul edilebilir bir şey değildir. O, hayatının her safhasında müslümanların içinde bulunduğu bu durumu düşünmüş, bunun için mücadele etmiş ve çözüm önerileri getirmiştir. Afgânî'ye göre mehdilik hareketleri her nereden gelirse gelsin, her neye dayanırsa dayansın İslam toplumunun menfaatine bir şey getiriyorsa desteklenmeli, emperyalist batılı devletlere karşı gerek siyasi gerek dini dayanaklarla önü açılmalıdır. O, bu anlamda İslam toplumunun zihin dünyasında kabul gören mehdilik beklentisini tarihi ve dini referanslarla izah etmekle beraber, bunların İslam toplumuna sağladığı faydayı esas alarak düşünceler üretmiş, mehdîliğin dinin aslından olup olmaması tartışılrsa dahi topluma sağladığı faydalar açısından desteklenmesi hususunda karar kılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cemaleddin Afgânî, Mehdî, Osmanlı Arşiv Belgesi, Pan-İslamizm

Abstract

Jamal Al-Din Al-Afghani is an Afghan thinker who is considered to be the founder of Pan-Islamism and the leading figure of modern understanding of Islam. His time coincided with a deteriorating troublesome period for Muslim society. The colonial exploitation of Muslim people from all over the world by Western states was not able to be tolerated by Al-Afghani. At every stage of his life he was always concerned about this situation of Muslim people, struggled for Muslims and put forward solutions for their problems. In this sense, for Al-Afghani, *Mahdi* movements must have always been supported by resting on political and religious bases, regardless of wherever they came from and whatever they relied on, as long as there was much of benefit for Muslim society against imperialist Western states. Al-Afghani developed ideas that, focusing on its benefit for Muslim society, explain this expectation for *Mahdi* with historical and religious references, the idea which was appealing to the majority of Muslim people under the circumstances of his time. He pronounced his support for the *Mahdi* notion due to its benefits even though it was a debatable issue as a belief.

Keywords: Jamal Al-Din Al-Afghani, Mahdi, Ottoman Archival Document, Pan-Islamism

Giriş

İslam tarihinde Hz Peygamber sonrası neredeyse her dönemde, toplumu içinde bulunduğu sıkıntılardan kurtaracak, hidayete erdirecek bir kurtarıcı/mehdî beklentisine rastlamak mümkündür. İtikadi İslam mezhepleri veya kelam okulları tarafından farklı dayanak ve izahları yapılmakla birlikte bu beklentinin en temel nedenlerinden birinin hadis külliyatında mevcut olan rivayetler olduğu malumdur. Konuyla alakalı rivayetlerde; mehdînin gelecek olması, bunun ne zaman gerçekleşeceği, gelecek olan mehdînin bazı özellikleri gibi farklı meseleler işlenmiştir.¹

İtikadi bir İslam mezhebi olarak Ehl-i Sünnet mensuplarının büyük çoğunluğunda mehdînin gelmesi hususu, Ehl-i Sünnet akaid kitaplarının birçoğunda olmamasına rağmen çeşitli rivayetler neticesinde inanç olgusu olarak görülüp, kabul edilmiştir.² Bu görüşe dayanak teşkil eden çeşitli rivayetlerden hareketle İslam toplumunun sıkıntılı zamanlarında birçok şahıs, “mehdî” olduğu ve hadislerde belirtilen özellikleri taşıdığı iddiasıyla ortaya çıkmıştır.³ Ancak mehdîlik iddiasıyla ortaya çıkan bu kişilerin

¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Mısır 1313, Cilt: I, s. 84, Buhâri, *Sahih-i Buhâri*, İstanbul trs., 7/58, 8/72; Müslim, *Sahih-i Müslim*, İstanbul 1329, Cilt: I, 1078.

² Bkz. Eş'ari, *el-Luma fi'r-Redd ala Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida*, (tah. Muhammed Emin Zannavi), Beyrut 2000, s.83; Ebû Mün en-Nesefî, *Tabsıratu'l-Edille fi Usuli'd-Din*, tah: Hüseyin Atay, Şaban Ali Düzgün, DİBY, Ankara 2003, s. 436-532 ; Lâmişî, Mahmud b. Zeyd, *et-Temhid li Kavâidi'l-Tevhid*, tah: Abdülmecid Türkî, Paris 1995, s.235-259; İci, Adudidin, *el-Mevâkıf fi İlm-i Kelam*, Beyrut trs., s.398-415.

³ İslam dünyasında ortaya çıkan mehdîler ve bunların etrafında oluşan gruplardan bazıları şunlardır: Yemenlilerin beklediği Kahtanî kurtarıcı, Emevilerin iktidardan düşüşleri ile birlikte ve iktidarı geri getireceğine inanılan Sufyani Mehdî, Hind Mehdîsi Cavnpuşlu

kendilerine bazı menfaatler sağlamak, sömürgeci devletlerin müslümanlar üzerindeki nüfuzlarını kırmak veya tersine bu sömürgeci devletlere yaranmak gibi birbirinden farklı sebeplerle bu işe giriştikleri unutulmamalıdır.⁴

Çalışmamıza konu olan Cemaleddin Afgâni, Fransa’da yayınlanan “Anteran Fischeran” adlı gazetede İslam dünyasında var olan ve o günlerde de etkisini batılı devletlere karşı çıkan ayaklanmalarda yoğun bir şekilde hissettiren “mehdîlik” algısını tanıtan bir yazı yayınlamıştır. Bu yazı, benzeri diğer yazılarda olduğu gibi, batıda İslam dünyasıyla ilgili çıkan haberlerin Türkçeye çevrilip arşivlenmesi emrini veren II. Abdülhamid’in genelgesi doğrultusunda dilimize çevrilip arşivlenmiştir.⁵

Biz çalışmamızda bu arşiv belgesini esas alarak Afgânî’nin mehdîlik anlayışı ile ilgili düşüncelerini ortaya koyacağız. Bunu belgenin Latin alfabesiyle yazılmış ve sadeleştirilmiş hallerini verdikten sonra konu ile ilgili değerlendirmelerimizi yapıp, son kısımda belgenin Osmanlıca orijinal metnini sunma şeklinde gerçekleştireceğiz.

1. Belgenin Transkripsiyonu

Y.E.E. No: 34/76.

(Takdim)

Şarkın en meşhur, zeki ve müdekkiklerinden olup her cihetçe şayan-ı hürmet bulunan Cemaleddin Efgani’yi yani İngiltere devleti aleyhine bulunmak üzere hemen Anibal yemini gibi yemin eylemiş olan ve devlet-i müşarünileyhânın udvâları bulunan zâtı geçen sene en evvel Paris ahalisine tanıdıran “Anteran Fischeran” gazetesidir. Refiklerimizden Rofelen namı zâtın Mısır ihtilalinin yâdigarı ünvanlı mütalaalarında zikrelediği vaka henüz hâtırlardan çıkmamıştır.

Bir akşam Kahire’de Hasan Camii’nde 4.000 kişi huzurunda Şeyh Cemaleddin’in irad eylediği nutukta İngiliz politikasının en nihayet nereye müncer olacağını üç sene mukaddem adeta bir peygamber gibi ifade ve inzar eylemişti. Ve ol vakit İngiltere Devleti’nin talebi üzerine Hasan Camii’nde meydan-ı hitabete çıkmış olan işbu zat tevkif olunup bir vapura bi’l-irkab Arabistan sevâhilinde bulunan Cidde’ye gönderilmiş ve oradan Hicaz Vilayeti’nin dâhiline doğru çekilerek artık zikri yâdolunmaz oldu.

Bundan birkaç ay evvel Şeyh Cemâleddîn Paris’e gelip ve birçok seneler yaşadığı ve muahharan dahi keş-ü güzardan sonra anda çend sene

Seyyid Muhammed (910/1504), Mağrib Mehdîsi Abdullah b. Tûmert (524/1130), Afrika’da Ticâni ve Senûsi, Sudan’da Mirgani ve Mehdî, Necid’de Vahhâbî, İran’da Bâb ve Bahâî, Somali Mehdîsi Muhammed b. Abdillâh Hassan (1339/1920), Amerikalı Zenci Müslümanların Mehdîsi Eliah Muhammed vb. İslam dünyasındaki mehdî hareketleri hakkında geniş bilgi için bkz. Keskiöğlü, Osman, *İslâm Dünyası Dün ve Bugün*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1964, s. 46; Fiğlalı, E. Ruhi, “Mesih ve Mehdi İnancı Üzerine (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)”, *AÜİFD*, Ankara 1981, s. 179-214.

⁴ Fiğlalı, *agm*, s. 213-214.

⁵ Başbakanlık-Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrakı No: 34/76.

imrar eylemiş bulunduğu Hindistan kıtasına birtakım mâlumat-ı müfideyi i'ta eylemiştir. Bu gün ise meydana zuhuru Müslümanları telaşa düşüren İngiliz ve Mısır askerini en kanlı mağlubiyetlere uğratan mehdîye dair bir mütalaa göndermeye himmet eylemiş olmağla bu mütalaa'yı bize verildiği gibi, yani hiçbir şey ilave ve hiçbir şey hazf etmeksizin neşrediyoruz. Mütalâ-yı mezkureyi şeyh-i mumaileyhten daha iyi yazmaya kimsenin iktidarı yoktur. İslam âlemini kendisinden ziyade bilip ve soran vukuatının gerek Mısır'da ve gerek memâlîk-i sâirede hâsıl edebileceği netâyic-i vahimeyi arza daha iyi keşfe muktedir diğer bir zat bulunamayacağından mütalâ-yı mahbureyi kendisinden daha iyi bir suretle tasvir ve tahrir eyleyen kimsenin iktidarı yoktur.

Birinci Bend

Bundan iki sene evvel mehdî namıyla Sudan'da zuhur eden Muhammed Ahmed nam zat-ı meçhulüs-sıfat General (William) Hicks kumandasında bulunmuş olan fırka-i askeriyyeyi hemen kâmil mahvetmesiyle Avrupa'nın efkâr-ı umûmiyesini ızdıraba düşürmüş ve bu misillü zurûf Mısır havalisinde milletin hissiyât-ı hakîkiyesini aks ve neşreden İngiliz matbûatını bilhassa korkutmuştur.⁶

⁶ Muhammed Ahmed ve Mehdîler Hareketi: Mehdîler hareketi, liderliğini Sudan'da Muhammed Ahmed el-Mehdî'nin yaptığı, İslâmî ıslahı amaçladığı öne sürülen dinî ve siyasi bir harekettir. Başlangıcından itibaren devrimci bir siyasi tavır takınan bu hareketin Sudan'daki Mısır-Türk iktidarına karşı bir ayaklanma olduğu fikri, bu toplumsal hareketin değerlendirilmesinde önemli bir bakış açısıdır. Bunun yanı sıra hareketin, Mısır'daki iktidar aleyhine değil, Vâdi'n-Nîl denilen Mısır ve Sudan'a müdahale eden yabancı güçlere karşı bir direniş olduğu da ileri sürülmekte hatta Mısır ve Sudan'daki vatansever insanların birbirleriyle dostlukları ve Muhammed Abduh ile hocası Cemaleddin Afgânî'nin hareketi bu amaçla desteklemesi buna delil gösterilmektedir. İngilizler'in Mısır'ı ele geçirdikten sonra Sudan'ı da işgal edecekleri endişesini taşıyan Muhammed Abduh ile Cemaleddin Afgânî, "*el-'Urvetü'l-Vüska*" adlı gazetede hareketin, Mısır ve Sudan'ı İngiliz hâkimiyetinden kurtaracak tek yol olduğuna inandıklarını birçok defa açıklamışlardır. Mehdîler hareketinin başlangıcında, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın uzun yıllar devam eden tarikatlara bağlı yönetim sistemini ve fakihlerin yönettiği dinî eğitim sistemini değiştirerek, 1821 yılında Sudan'daki birçok kabile ve cemaatin özgürlüğüne son verilmesine gösterilen tepki etkili olmuştur. Sudan'ın muhafazakâr toplumu, bu yeni otoriteye ve Mehmed Ali Paşa'nın giriştiği büyük değişim sürecine karşı bir ayaklanma hareketi başlatmıştır. Nitekim Muhammed Ahmed, böyle bir ortamda yeni sistemden yararlanarak çocuklarını Ezher'de okutan ve birtakım resmî görevler alan devletin desteklediği bazı ilim adamlarını ve ailelerini şiddetle eleştirmiştir. Ayrıca Mehmed Ali Paşa'nın son döneminde ve ondan sonraki dönemlerde sürdürülen hoşgörünün aksine Hidiv İsmail'in katı otoritesini ortaya koyan baskıcı tutumu da Sudan vatandaşlarıyla Mısır hükümeti arasındaki gerginliği zamanla tırmandırdığı söylenebilir. Hidivin devlet işlerini yürütmek ve planlarını uygulamak için Batılı Hıristiyanları yüksek mevkilerde görevlendirmesi, Sudanlılar arasında rahatsızlıklara yol açmıştır. Üst düzeydeki Batılı Hıristiyan memurlardan biri de İngiliz subayı, Charles George Gordon'du (Gordon Paşa). 1877-1879 yılları arasında Sudan genel valiliği yapan Gordon Paşa, kayda değer bir başarı elde edememiş ve 1879'da Osmanlı hükümeti tarafından Hidiv İsmail azledilirken onun da işine son verilmiştir. Bunun üzerine yeni tayin edilen görevlilerin zaafından faydalanan isyancılar, Sudan'ın tamamına yayılmış, bu uygun ortam, Muhammed Ahmed'in bir siyasi güç olarak ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Muhammed Ahmed, Hartum ve Fâşûdâ bölgesinde müridleri çoğalmaya başladığı sırada hocası Şeyh Muhammed eş-Şerîf'in oğlunu gösterişli bir düğünle sünnet ettirmesi üzerine bu davranışı eleştirerek

İngiltere Hariciye Nezâreti'nde karışıklık husulüne bâdi olmuş olan işbu muzafferiyet Mösyö Gladston Nil Vadisi'nde Lord Biglosfild'in Afganistan'da istihsal eylediği semereye müşabih bir semereyi hazırlamakta olduğu görüldüğü gibi Hidiv-i sabık İsmail Paşa ile Halim Paşa'ya hırs ve tamah kapısını açmıştır. Bunlardan her birisi İngiltere'nin hüsn-i nazarını kazanmaya çabalamakta ve hidiviyet mesnedini ihraz etmesi için devlet-i müşarün ileyhânın muavenetini şart ittihaz ederek ihtilali bastıracağını vadelemektedir.

Hidiv-i hâli bulunan Tevfik Paşa'ya gelince gayet güç bir mevkide ve buhranı günden güne tezâyüd eden bir halde bulunuyor. İşbu biçare prens vehametçe yekdiğerine müsavi iki vukuat-ı mülime karşısında görünüyor biri İngilizlerin hıttâ-i Mısriyye'ye suret-i katiyyede istila ve diğeri mehdînin Kahire'ye kadar vusulüdür. Bu iki tehditli nokta arasında İsmail ile büyük amcası Halim'in hırs ve tamahları baş göstermektedir.

Gerek politikanın ve gerek alakadar olan devletlerle Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin menâfii nokta-i nazarınca mehdîye dair bazı mütâlaât-ı şahsiyemi ve mehdî isminin İslam âleminde hâsıl edebileceği tesiri ve bu mesele-i mühimme hakkında İngiltere Devleti'nin niyyatını ve hidiviyet mansıbına göz dikmiş olanların ümit eyledikleri istifadeyi ilerde bir bendde beyan edeceğim.

Şimdiki halde mehdînin İslam üzerine olan nüfuzunu ve mehdî hakkındaki İslamların suret-i itikadlarını ve bu itikadın esbabını ve mazide husule gelen bu misillü vukuat ile hal-i hazırda mehdîden initizar eylediklerini beyan ve bu makûle şeyler hakkında umûmun dikkatini celb ve efkârını tashiha medar olan birtakım malumatı serdedeceğim.

Mehdî, Arabî bir kelime olup doğru yolu tutmak için cenab-ı hak tarafından ilham olunmuş demektir. Mehdî, bazı gazetelerin iddia eyledikleri gibi bir peygamber değildir. İslamlar mehdîyi büyük peygamberin sülalesinden zâhid ve dindar ve ecdadında madud olan Hz. Peygamber'in sülûk eylediği yola sâlik ve din-i mübin-i İslamiye hürmet ve riâyet eder bir zat nazarıyla bakarlar. Mehdînin Cenâb-ı Hak tarafından olan memuriyet meselesi bidâtları yani teceddüdât-ı diniyeyi mahv ve adâleti teyid ve bütün müminler arasında müsâvâtı icra ve İslam nâmını neşr ile onu dünyanın her tarafından a'la eylemekten ibarettir.

ondan ayrılmış ve müridleriyle beraber Mavi Nil kıyısındaki Müsellemiyeye şehrinde yaşayan Şeyh el-Karaşî'ye intisap etmiştir. Ancak daha sonra Muhammed Ahmed, mezheplere ve tarikatlara ayrılmanın Müslümanlara hiçbir şey kazandırmadığını aksine İslâm'ın bölünmesine ve zayıflamasına sebep olduğunu anlamış ve Müslümanların birliği için Kur'an ve Sünnet'in esas alınması gerektiğini ifade etmiştir. Onun kararlı ve ödün vermeyen bu tutumundan etkilenen Sudanlılar, kısa sürede onun düşüncelerini benimsemişler ve bu şekilde İslâm dinine yeniden dönüş hareketine katılmışlardır. (James W. Muller, "War on the Nile: Winston Churchill and the Reconquest of the Sudan", s. 230 vd; Keskiöglü, *age*, s. 45; Yaramış, Ahmet, "Mısır'da İngiliz Sömürgecilik Anlayışı: Cromer Örneği (1883 – 1907)", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: IX, Sayı: 2, Aralık 2007, s. 126-127.

Arab lisanında mehdîye “kâimü'l-mühik” itlak olunur, yani şeriat-ı İslamiyeyi müdafaa ve muhafaza eylemek üzere büyük peygamber sülalesinden meydana hurûç eden zattır.

Meci-i mehdî hakkındaki itikad cümle-i İslam indinde münteşir olmasıyla beraber hicretin birinci asrından beri mevcut olduğu cihetle fi yevminâ hâzâ eyüce kökleşmiş ve metanet kesbeylemiştir.

Müverrihûn-ı İslamiyenin en meşhur ve en muteberlerinden olan “Ebkarî” ve “İbnü'l-Esîr” birinci asr-ı hicretin nihayetinde hulâfa-yı Emeviyye'den adaletle şöret-şiar olup Hz. Peygamber'in akrabasından bulunan Ömer b. Abdülaziz'in bizzat mehdî kendisi olmadığı halde rûz-ı haşirden evvel bir daha zuhur edecek olan Meryem oğlu Hz. Mesih'ten başka diğer bir zatın mehdî olamayacağını tahrir eylemiş oldukları eserlerinde beyan eylemişlerdir.

Müslümanlar bir sıkıntıya düçâr ve din-i mübîn cihetinden bir tehlikeye giriftar yahut bir devlet-i ecnebiye tarafından mahkûm olduklarında kendilerinde meci-i mehdînin intizarı ol kadar kesb-i şiddet eder ki karanlık gecede geniş bir sahrada yolunu şaşırıp kendisine rehberlik edecek bir yıldızın zuhurunu fûrûğ-ı sabır ile intizar eden adama müşâbih olurlar.

Bundan maada itikâdât-ı mezkûre büyük peygamberleri Hz. Muhammed'in müteaddid ve müsnet olan hadislerine müstenid olup mesela birçok kitaplarda ve ezcümle tarâik-i İslamiye-i erbaa'nın müessislerinden biri olan İmam Ahmed b. Hanbel'in “el-Müsned” nam kitabında ve Seyyid Ali et-Tirmizî'nin “es-Sahîh” nam kitabında ve Müsned-i (Firdânî/Firyâbî⁷), İbn-i Mâce vesâir kitaplarda zikrolunmuştur. İbn-i Haldun'un Mukaddimesi ve diğer çend ulemanın âsârı müstesna tutulmak üzere İslam ulemasının cümlesi mezkûr hadislerin mevsûkiyetini kabul eylemekte müttefiktirler. Bunların kitaplarından anlaşılıyor ki; Hazret-i Sahib-i risalet pek çok yerlerde mehdîden bahseylemiş ve bazen el-Mehdî ve bazen el-Kâim namını i'ta buyurmuş ve “kıyamete yalnız bir gün kalsa bile benim dinimi te'yid ve şeriatımı neşretmeye memur olacak akrabamdan birinin zuhuruna değin Cenab-ı Hak o günü temdid edecektir.” Ve bir diğer hadiste “el-Kâim (mehdî) benim sülalemden gelecek ve sizden hiçbir kevnî iyilik esirgemeyecektir.” Ve hadis-i aharda “Mehdî, size Roma hazinelerini verecek ve kürre-i arz kendisine hesapsız servetler arz ve takdim edecektir”. Ve diğerinde “Zulüm ve fesad-ı ahlak âlemde çoklaşıp mümin (İslam) olan zat köleden beter olursa, ol vakit sülalemden olan mehdîye muntazır olunuz”. Ve diğer hadiste dâhi “Akrobamdan olan mehdî fena zamanlarda zuhur edecek ve gadr ve zulüm ile mâlâmâl olan âleme nur-ı adalet ve hakkaniyeti neşredecektir. Ve ahirinde de “Eğer Benû Asgar (Hz. Peygamber eski Romalılar demek istiyor) size galebe çalacak olursa familyamdan olan el-Kâim'e muntazır olunuz”. Ve diğer hadiste “Mehdî

⁷ Muhammed b. Yusuf el-Firyâbî (ö.212)'nin el-Müsned adlı eseri.

bizdendir, ismi benim ismim (Muhammed) pederinin ismi benim pederimin ismi (Abdullah) ve validesinin ismi benim validemin ismi (Âmine) olacaktır” deyû tasrih buyurmuşlardır.⁸

Bu kabilden daha pek çok hadisler vardır ki cümlesi mecii-i mehdînin sıhhatini izah ve beyan eder. Cenab-ı Hak tarafından kendilerine ilham olunmuş davasıyla birçok zevat-ı mukaddesenin rivayetleri vardır ki mehdî veya el-Kâim şarktan veya garptan ve Mekke’den veya Kufe’den zuhur edeceğini gösterip zuhurunun zamanını tayin eder. Fakat rivayat-ı mezkûre pek çok ve pek muhtelif olduğu cihetle onların zikrinden sarf-ı nazar etmeyi münasip gördüm.

Bütün asırlarda ve bütün memâlik-i İslamiyede mehdî veya el-Kâim namıyla yüzlerce adamlar zuhur etmiş ve her ne kadar bunların çoğu muradına nâil olmamış ise de bazıları memleketler teşkil edip evlâd ve ahfâdları memâlik-i mezkûreyi birçok asırlar dahi idare etmiştir.

Benû Ümeyye hilafetinin mahvıyla Benû Abbas hilafetini meydana getiren Ebû Müslim el-Horasanî ancak el-Kâim (mehdî) namını almasıyla ki Merv’de ve Horasan’ın sâir memleketlerinde ahâliyi toplayıp dehşetli bir ordu teşkil edebilmiş ve Benû Abbas’ın birinci halifesi ve büyük peygamber Hz. Muhammed’in (sav) amcası Abbas’ın hafidlerinden Ebu’l-Abbas es-Seffâh’ı halife nasbetmeye ahâliyi ancak o vasita ile mecbur etmiştir.⁹

Harun er-Reşid zamanında Edârise memleketini teşkil ve Faris şehrini zaptetmiş olan Muhammed’in hafidlerinden Büyük İdris dahi ancak el-Kâim namı sayesinde matlûbuna nail olabilmıştır. Ve keza Kahire ve Suriye’yi ve Hicaz ve Yemen’i zaptetmiş olan hulefâ-yı Fâtımiyenin cedd-i a’laları Abdullah’ın o koca memleketi tesis edişi ve bugünkü günde ismini muhafaza eden Mehdî’ye şehrini yaptırdışı ancak mehdî sıfatıyla müyesser olmuştur. Reisü’l-Muvahhidîn olan Muhammed, mehdîlik davasıyla kendisine taraftar ittihaz edip fütühâtı Endülüs’e kadar vasil olmuş ve haleflerine vâsi bir memleket terk etmiştir.¹⁰

Hulasa-i kelim, mehdî namı altında birçok zâtlar pek parlak ve mühim işler ve müminlerin âleminde pek ehemmiyetli inkılâbât hâsil etmiştir.

Filvâki şimdiye kadar birçok Mehdîler zuhur etmiş ise de İslamlar yine bir yeni mehdîye muntazırdırlar.

Muhammed’in sülalesinden alettevâlî zuhur eden 12 imama itikad eden Şiiler bir mehdînin gelişinin sıhhati üzerinde Sünniler ile müttetik

⁸ Bu rivayetler ve Ehl-i Sünnet’in mehdîlik anlayışında delil aldığı diğer hadislerin analizi ile ilgili Bkz. İzmirli İsmail Hakkı, “Kelam, Mehdî Meselesi, Muallim Ata Efendinin Üçüncü Sorusuna Cevap”, sad: Ali Duman, *Hikmet Yurdu*, Cilt: 3, S 6, 2010, ss-339-346.(İzmirli’nin bu çalışmasının orijinal metni: *Sebilü’r-Reşâd*, Cilt 12, Aded: 285, 389-391 arasında yayınlanmıştır.), İlhan, Avni, “Kütüb-ü Sitte’deki Hadislere Göre Mehdîlik”, *DEÜİFD*, Sayı 7, İzmir 1992, 101-124.

⁹ Taberi, *Tarihü’l-Taberi*, Beyrut 2000, Cilt: 7, s. 468.

¹⁰ Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Ed: Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yay, İstanbul 1988, Cilt: V, s. 79-346; Hasan, H. İbrahim; *İslam Tarihi*, Kayıhan Yay., İstanbul 1992, Cilt: IV, s. 48-72.

iseler de şahsiyeti hususunca müttelik olmayıp Muhammed el-Mehdînin büyük peygamberin ahfâdının dokuzuncusu olan Hasan el-Askerî'nin mahdumu olduğunu söylerler.¹¹

Ve iddia ederler ki Ebu Muhammed el-Mehdî el-Mütevekkil el-Abbas nam halifenin zaman-ı hükümeti esnasında Samira'da (Bağdat kurbunda bir şehir) tevellüd etmiştir. Bir gün halifenin kendi hakkında olan sû-i niyetinden korktuğundan beş yaşında olduğu halde bir kuyûda saklanmaya karar vermiş ve yetmiş sene esnasında taraftarlarıyla muhabere etmekte bulunmuştur. Bu gaybûbete Şiilerde “el-gaybetü's suğrâ” yani küçük gaybûbet denir. Şiiler şunu dâhi iddia ederler ki tarih-i mezkûrda mehdî adamlarıyla olan münasebetini kat etmiş, bunlar ise müddet-i hayatını bin seneden ziyade tahmin ederler ki bu ana değin berhayat bulunduğunu itibar ederler. Mezheplerine göre Mekke-i Mükerrreme'de mehdî hak ile makam arasında zuhur edecek ve Kûfe'yi (Bağdat kurbunda) merkez ittihaz ederek İslam'ın satvet ve nüfuzu ol vakit şarktan garba kadar yayılacaktır.

İtikâdât-ı mezkûre ne kadar muhtelif olursa olsun her Müslüman kendisine tâbiyet ve uğrunda memâlikiyle beraber hayatını feda etmeye hazır bulunduğu ve bir mehdîye muntazır olduğu muhakkaktır. Bahusus Hint Müslümanları İngiliz hükmü altında nâmütenâhî eziyetler ve sûz-i nak meşakkatler çekmekte oldukları cihetle mehdîye en ziyade muntazır olan onlardır.

Hulasa-i kelim Müslümanlar nezdinde mehdînin nüfuzu yalnız istihsal edebileceği muvaffakiyet-i ahireye menuttur. Seleflerinin hali dahi böyleydi.

Şeyh Cemâleddîn Afgânî

2. Belgenin Sadeleştirilmesi

Doğunun en meşhur, zeki ve araştırmacı kişilerinden olup her yönüyle hürmete şayan bulunan Cemâleddîn Afgânî'yi yani İngiltere devleti aleyhine bulunmak üzere hemen Anibal yemini gibi yemin etmiş olan ve adı geçen devletin düşmanı olan kişiyi geçen sene ilk önce Paris ahalisine tanıştıran “Anteran Fischeran” gazetesidir. Dostlarımızdan Rofelen isimli şahsın “Mısır İhtilalinin Hatırası” isimli incelemesinde bahsettiği olay henüz hatırlardan çıkmamıştır.

Bir akşam, Kahire'de Hasan Camii'nde 4.000 kişi huzurunda Şeyh Cemâleddîn, verdiği nutukta İngiliz politikasının en sonunda nasıl sonuçlanacağını üç sene önce adeta bir peygamber gibi ifade etmiş ve uyarılmıştı. Ve o zaman, İngiltere Devleti'nin talebi üzerine Hasan Camii'nde hitabet kürsüsüne çıkmış olan bu zat tutuklanıp bir vapura bindirilerek Arabistan sahillerinde bulunan Cidde'ye gönderilmiş ve oradan Hicaz Vilayeti'nin içine doğru çekilerek artık ismi hatırlanmaz oldu.

¹¹ Şehristânî, *el-Milel ve'l-Nihâl*, Beyrut 2000, Cilt: I, s.281-282.

Bundan birkaç ay evvel Şeyh Cemâleddîn, Paris'e gelip, birçok sene yaşadığı ve sonra da gezip dolaştıktan sonra birkaç sene (daha) geçirmiş bulunduğu Hindistan kıtası hakkında birtakım faydalı bilgiler vermiştir. Bu gün ise ortaya çıkışı Müslümanları heyecanlandıran, İngiliz ve Mısır askerini en kanlı mağlubiyetlere uğratan mehdîye dair bir mütalaa göndermeye himmet etmiş olmakla bu mütalaa'yı bize verildiği gibi, yani hiçbir şey ilave etmeden ve hiçbir şey eksiltmeden yayınlıyoruz. Bahsedilen mütalaa'yı adı geçen şeyhten daha iyi yazmaya kimsenin gücü yoktur. İslam âlemini kendisinden fazla bilip ve soran, vukuatının gerek Mısır'da ve gerek başka memleketlerde hâsıl edebileceği vahim hadiseleri arza daha iyi anlamaya muktedir diğer bir zat bulunamayacağından bahsedilen mütalaa'yı kendisinden daha iyi bir suretle tasvire ve yazmaya kimsenin gücü yoktur.

Birinci Bend

Bundan iki sene evvel mehdî sıfatıyla Sudan'da ortaya çıkan Muhammed Ahmed isimli şahsı meçhul olan şahıs General Hicks kumandasında bulunmuş olan askeri fırkayı tamamen yok etmesiyle Avrupa kamuoyunu ızdıraba düşürmüş ve bu gibi olaylar Mısır çevresinde milletin gerçek hislerini akseden ve yayınlayan İngiliz matbuatını bilhassa korkutmuştur.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda karışıklık çıkarmaya sebep olmuş olan bu zafer, Mösyö Gladston'a Nil Vadisi'nde, Lord Biglosfild'in Afganistan'da kazandığı sonuca benzer bir sonucu hazırlamakta olduğu görüldüğü gibi, önceki Hidiv İsmail Paşa ile Halim Paşa'ya hırs ve açgözlülük kapısını açmıştır. Bunlardan her birisi İngiltere'nin iltifatını kazanmaya çabalamakta ve hidivlik dayanağını elde etmesi için bahsedilen devletin yardımını şart koşarak ihtilali bastıracağını vaat etmektedir. Mevcut Hidiv Tevfik Paşa'ya gelince gayet güç bir mevkide ve buhranı günden güne artan bir halde bulunuyor. Bu çaresiz prens, sıkıntı bakımından birbirine eşit olan iki feci olay karşısında görünüyor; biri, İngilizlerin Mısır memleketini kati surette istila etmesi ve diğeri mehdînin Kahire'ye kadar gelmesidir. Bu iki tehditli nokta arasında İsmail ile büyük amcası Halim'in hırs ve açgözlülükleri baş göstermektedir.

Gerek politikanın ve gerek ilgili olan devletlerle Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin menfaatleri açısından mehdîye dair bazı şahsi mütalaalarımı, mehdî isminin İslam âleminde oluşturabileceği tesiri ve bu mühim mesele hakkında İngiltere Devleti'nin niyetini ve hidivlik makamına göz dikmiş olanların ümit etikleri istifadeyi ilerde bir bendde beyan edeceğim.

Şimdiki halde mehdînin İslam üzerine olan nüfuzunu ve mehdî hakkındaki İslamların itikat tarzlarını ve bu itikadın sebeplerini ve mazide gerçekleşen bunun gibi olaylar ile şimdiki durumda mehdîden beklediklerini beyan ve bu söylenen şeyler hakkında herkesin dikkatini çeken ve düşüncelerini tashihe yardımcı olan birtakım malumatı anlatacağım.

Mehdî, Arapça bir kelime olup doğru yolu tutmak için Cenab-ı Hak tarafından ilham olunmuş demektir. Mehdî, bazı gazetelerin iddia eyledikleri gibi bir peygamber değildir. Müslümanlar, mehdîyi büyük peygamberin sülalesinden zâhid, dindar ve ecdadı Hz. Peygamber'in yoluna tabi olan, İslam'a hürmet ve riâyet eden bir zat nazarıyla bakarlar. Mehdînin Cenâb-ı Hak tarafından görevlendirildiği meselesi, bidatları yani dinde sonradan çıkan yenilikleri ortadan kaldırmaktan, adaleti teyit etmekten, bütün müminler arasında eşitliği icra etmekten ve İslam ismini yaymak ile onu dünyanın her tarafında yükseltmekten ibarettir.

Arapça'da mehdîye "kâimü'l-muhikk" denir yani İslam şeriatını müdafaa ve muhafaza etmek üzere büyük peygamber sülalesinden meydana çıkan zattır.

Mehdînin gelmesi hakkındaki inanç, bütün Müslümanların nezdinde yayılmış olmakla beraber hicretin birinci asrından beri mevcut olduğu cihetle günümüzde iyice kökleşmiş ve metanet kazanmıştır.

İslam dünyasının tarihçilerinin en meşhur ve en muteberlerinden olan "Ebkarî" ve "İbnü'l-Esîr" hicretin birinci asrının sonunda Emevi halifelerinden adaletiyle meşhur olup Hz. Peygamber'in akrabasından olan Ömer b. Abdülaziz'in kendisi bizzat mehdî olmadığı halde kıyamet gününden önce bir daha ortaya çıkacak olan Meryem oğlu Hz. Mesih'ten başka diğer bir zatın mehdî olamayacağını yazmış oldukları eserlerinde beyan etmişlerdir.

Müslümanlar bir sıkıntıya yakalandıklarında ve dini yönden bir tehlikeye uğradıklarında yahut yabancı bir devlet tarafından mahkûm olduklarında kendilerinde mehdînin geleceği o kadar şiddet kazanır ki karanlık gecede geniş bir sahrada yolunu şaşırıp kendisine rehberlik edecek bir yıldızın çıkışını sabırsızlıkla bekleyen adama benzerler.

Bundan başka bahsedilen inançlar, büyük peygamberleri Hz. Muhammed'in birçok ve müspet olan hadislerine dayanak olup mesela birçok kitaplarda ve bunun gibi İslam'ın dört mezhebinin kurucularından biri olan İmam Ahmed b. Hanbel'in "el-Müsned" isimli kitabında ve Seyyid Ali et-Tirmizî'nin "es-Sahîh" isimli kitabında ve Müsned-i Firdanî/Firyânî, İbn-i Mâce vesâir kitaplarda bahsedilmiştir. İbn-i Haldun'un Mukaddimesi ve diğer birkaç ulemanın eserleri müstesna tutulmak üzere İslam ulemasının hepsi bahsedilen hadislerin sağlamlığını kabul etmekte mütefiklerdir. Bunların kitaplarından anlaşılıyor ki; Hz. Peygamber pek çok yerlerde mehdîden bahseylemiş ve bazen el-Mehdî ve bazen el-Kâim ismini vermiş "kıyamete yalnız bir gün kalsa bile benim dinimi teyit ve şeriatımı yaymaya memur olacak akrabamdan birinin çıkışına kadar Cenab-ı Hak o günü uzatacaktır." Ve bir diğer hadiste "el-Kâim (mehdî) benim sülalemden gelecek ve sizden hiçbir varlığa iyiliği esirgemeyecektir." Ve başka bir hadiste "Mehdî size Roma hazinelerini verecek ve yeryüzünü kendisine hesapsız servetler arz ve takdim edecektir". Ve diğerinde "Zulüm ve ahlak

bozgunluğu âlemde çoklaşıp mümin (İslam) olan zat köleden beter olursa o vakit sülalemden olan mehdîyi bekleyiniz.” Ve diğer hadiste de “Akrabamdan olan mehdî kötü zamanlarda çıkacak, haksızlık ve zulüm ile dolu olan âleme adalet nurunu ve hakkaniyeti yayacaktır. Ve diğerinde de “Eğer Benû Asgar (Hz. Peygamber eski Romalılar demek istiyor) size galip gelecek olursa ailemden olan el-Kâim’i bekleyiniz.” Ve diğer hadiste “Mehdî bizdendir ismi benim ismim (Muhammed) babasının ismi benim babamın ismi (Abdullah) ve annesinin ismi benim annemin ismi (Âmine) olacaktır” diye açıklamışlardır.

Bu türden daha pek çok hadisler vardır ki hepsi mehdînin geleceğinin doğruluğunu izah ve beyan eder. Cenab-ı Hak tarafından kendilerine ilham olunmuş davasıyla birçok mübarek şahısların rivayetleri vardır ki mehdî veya el-Kâim, doğudan, batıdan, Mekke’den veya Kûfe’den çıkacağını gösterip ortaya çıkışının zamanını tayin eder. Fakat bahsedilen rivayetler pek çok ve pek çeşitli olduğu yönüyle onlardan bahsetmemeyi uygun gördüm.

Bütün asırlarda ve bütün İslam memleketlerinde mehdî veya el-Kâim ismiyle yüzlerce şahıs çıkmış ve her ne kadar bunların çoğu muradına nâil olmamış ise de bazıları memleketler kurup evlat ve torunları bahsedilen memleketleri birçok asırlar idare etmiştir.

Benû Ümeyye hilafetinin yok olmasıyla Benû Abbas hilafetini meydana getiren Ebû Müslim el-Horasanî ancak el-Kâim (mehdî) ismini almasıyla ki Merv’de ve Horasan’ın diğer memleketlerinde ahaliyi toplayıp dehşetli bir ordu teşkil edebilmiş ve Benû Abbas’ın birinci halifesi ve büyük peygamber Hz. Muhammed’in (sav) amcası Abbas’ın torunlarından Ebu’l-Abbas es-Seffâh’ı halife tayin etmeye ahaliyi ancak o vasıta ile mecbur etmiştir.

Harun er-Reşid zamanında Edârise (İdrisiler) memleketini kurmuş ve Faris şehrini zaptetmiş olan Muhammed’in torunlarından Büyük İdris de ancak el-Kâim ismi sayesinde talebine nail olabilmıştır. Ve keza Kahire, Suriye’yi, Hicaz ve Yemen’i zapt etmiş olan Fâtımî halifelerin büyük dedeleri Abdullah’ın o koca memleketi kurması ve bugünkü günde ismini muhafaza eden Mehdiye şehrini yaptırması ancak mehdî sıfatıyla gerçekleşebilmiştir. Muvahhidînlerin (yalnız Cenab-ı Hakk’a inananlar) reisi olan Muhammed, mehdîlik davasıyla kendisine taraftar toplayıp zaferleri Endülüs’e kadar ulaşmış ve haleflerine geniş bir memleket terk etmiştir.

Sözün kısası, mehdî ismi altında birçok zat, pek parlak ve mühim işler ve müminlerin âleminde pek ehemmiyetli değişimler meydana getirmiştir.

Gerçekten şimdiye kadar birçok mehdî çıkmışsa da İslamlar yine yeni bir mehdîyi beklemektedirler.

Muhammedin sülalesinden arka arkaya ortaya çıkan on iki imama inanan Şiiler, bir mehdînin gelişinin sıhhati üzerinde Sünniler ile müttefik iseler de şahsiyeti hususunda müttefik olmayıp Muhammed el-Mehdînin büyük peygamberin torunlarının dokuzuncusu olan Hasan el-Askerî’nin oğlu

olduğunu söylerler. Ve iddia ederler ki Ebu Muhammed el-Mehdî el-Mütevekkil el-Abbas isimli halifenin iktidarı zamanında Samira'da (Bağdat yakınında bir şehir) doğmuştur. Bir gün halifenin kendi hakkında olan kötü niyetinden korktuğundan beş yaşında olduğu halde bir kuyuda saklanmaya karar vermiş ve yetmiş sene süresince taraftarlarıyla haberleşmiştir. Bu kaybolmaya Şiilerde "el-gaybetü's suğrâ" yani küçük kayboluş denir. Şiiler şunu da iddia ederler ki bahsedilen tarihte mehdî adamlarıyla olan münasebetini kesmiş, bunlar ise yaşam süresini bin seneden fazla tahmin ederler ki bu ana kadar sağ olduğunu kabul ederler. Mezheplerine göre Mekke-i Mükerrreme'de mehdî hak ile makam arasında çıkacak ve Kûfe (Bağdat yakınında bir şehir)'yi merkez edinerek İslam'ın kuvveti ve nüfuzu o vakit doğudan batıya kadar yayılacaktır.

Bahsedilen inançlar ne kadar muhtelif olursa olsun her Müslüman'ın kendisine bağlanmaya ve uğrunda tüm varlığıyla beraber hayatını feda etmeye hazır bulunduğu ve bir mehdîyi beklediği muhakkaktır. En çok Hint Müslümanları, İngiliz hükmü altında sonsuz eziyetler ve üzücü meşakkatler çekmekte oldukları yönüyle mehdîyi en çok bekleyen onlardır.

Sonuçta Müslümanlar nezdinde mehdînin nüfuzu, yalnız kazanabileceği en son başarıya bağlıdır. Seleflerinin hali de böyleydi.

Şeyh Cemâleddîn Efgânî

Sonuç ve Değerlendirme

Yukarıda transkriptini ve sadeleştirilmiş halini verdiğimiz bu arşiv belgesi, Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşamış olan Şeyh Cemâleddîn Efgânî'nin İslam tarihi açısından dini ve siyasi bir hareket olan mehdîlik ile ilgili bir takım bilgiler verip bazı değerlendirmelerde bulunduğu, Fransa'da yayın yapan "Anteran Fischeran" gazetesinde çıkan bir makalesidir. Osmanlı devleti geleneği gereği, topraklarında yaşanan bazı siyasi ve dini olaylarla ilgili bilgi ve değerlendirmeler içeren bu makaleyi tarihi bir belge olarak Osmanlıcaya çevirtip arşivlemiştir.¹²

Afgânî, bu makalesinde öncelikle Sudan'da ortaya çıkan Muhammed Ahmed'in kendisini mehdî olarak tanıtip İngiliz ordusunu yenmesinin Avrupa'da tedirginlik yaratmasından bahsetmektedir. Ona göre bu olay mehdîlik meselesine yabancı olan gayr-i müslim dünyada layıkıyla anlaşılammış, hatta mehdîliğin dini bir inanç mı yoksa siyasi bir tavır mı olduğu kavranamamıştır.

O, batılılara mehdîliliği izah ederken öncelikle açıklamalarına "mehdî" kavramının Arapça kökenli bir kelimeden türediğini söyleyerek başlar. Bu anlamda "mehdî", Hz. Peygamber'e tabi olan insanları doğru yola getirmek, müminler arasında eşitliği gerçekleştirmek ve İslam'ı yaymak için Allah tarafından görevlendirilmiş kişi manasına gelmektedir. Ancak

¹² Başbakanlık-Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrakı No: 34/76.

Afgânî'ye göre "Allah tarafından görevlendirilmiş kişi" olarak mehdî peygamberle karıştırılmamalıdır. Çünkü Mehdî, bir peygamber değildir, Hz. Peygamber'in sülalesinden gelecek, müslümanların içinde buldukları kötü durumdan kurtarıp yeniden dine döndürecek olan yol gösterici kişidir.¹³

Afgânî, mehdîliğin sosyal boyutu olan siyasi ve dini bir mesele olarak görmüş, Şii anlayışta olduğu gibi mehdîliği itikadi prensipler arasında saymamıştır. Ona göre mehdîlik algısında dikkat çeken ana unsurlardan biri, mehdî beklentisi ve buna duyulan toplumsal ihtiyaçtır. Müslüman toplumlar sıkıntılı süreçlerde, dini yönden tehlikeye uğradıklarında, yabancı bir devlet tarafından istila edildiklerinde içinde buldukları bu kötü durumdan toplumu kurtaracak kurtarıcı/mehdî beklentisi o kadar revaçta olmuştur ki, Afgânî'nin tanımlamasına göre bu durum toplum açısından "karanlık gecede geniş bir sahrada yolunu şaşırıp kendisine rehberlik edecek bir yıldızın çıkışını sabırsızlıkla bekleyen adama" benzetilmektedir.¹⁴ Ayrıca Afgânî'ye göre böyle bir mehdî anlayışı dini motiflerle de desteklenmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, pek çok yerde mehdîden bahsetmiş, "el-mehdî" kelimesinin yanı sıra aynı manayı kasıtlı "el-kâim" kelimesini de sıklıkla kullanmıştır. O bu görüşlerine Hz. Peygamber'e atfedilen bazı rivayetleri delil getirmiştir. İfade edilen bu rivayetlere dayanarak İslam dünyasında mehdî veya kâim sıfatıyla birçok kişi ortaya çıktığını söyleyen Afgânî, Emevî hilafetini ortadan kaldırıp Abbasî hilafetini kuran Ebû Müslim el-Horasânî'yi, Harun er-Reşid zamanında İdrisiler krallığını kuran ve Faris şehrini zapt eden Muhammed'in torunlarından Büyük İdris'i, Kahire, Suriye, Hicaz ve Yemen'i zapt etmiş olan Fatımî halifelerinin atalarından Abdullah'ı mehdî iddiasında olan şahıslara örnek göstermiştir.¹⁵

Her ne kadar mehdînin gelmesiyle ilgili inanç Kur'an'da bulunmasa da, Sünni kelimciler mehdîliği Şia gibi bir inanç esası olarak kabul etmeyip, çoğu zamanda sadece imamet meselesini işleyip mehdîliği konu edinmemiş olsalar da¹⁶, sonraki dönemde hadis külliyyatının da etkisiyle Müslüman toplumun zihninde mehdîlik beklentisiyle ilgili bir anlayış yeşermiş, yedinci asırda başlayan bu süreçte 19. yüzyıla kadar iyice derinleşmiş ve yerleşmiştir. Dolayısıyla müslümanlar her ne zaman bir sıkıntıyla karşılaştırlarsa mehdînin gelişi ile ilgili bir beklenti içine girmişler, aralarından çıkan siyasi liderleri mehdî veya kâim olarak isimlendirmişlerdir.¹⁷ Bu bağlamda mehdî inancı, delalet ve subut açısından

¹³ Başbakanlık-Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrakı No: 34/76, v. 1.

¹⁴ Başbakanlık-Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrakı No: 34/76, v. 2.

¹⁵ Başbakanlık-Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrakı No: 34/76, v. 3.

¹⁶ Bkz. Eş'ari, *el-Luma fi'r-Redd ala Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida*, s.83; en-Nesefî, *Tabsıratu'l-Edille fi Usuli'd-Din*, s. 436-532 ; Lâmişî, *et-Temhid li Kavâidi'l-Tevhid*, s.235-259; İci, *el-Mevâkıf fi İlm-i Kelam*, s. 398-415.

¹⁷ Hizmetli, Sabri, "İtikadi İslam Mezheplerinin Doğuşuna İctimâi Hadislerin Tesirleri Üzere Bir Deneme", *AÜİFD*, Cilt: XXVI, s. 666-675.

zannî olan¹⁸, hadis kitaplarında farklı varyantlarla tekrarlanan ve bir kısmının sahih olduğu düşünülen birbirinden farklı çok sayıda rivayete dayandırılmıştır. Nitekim Ehl-i Sünnet ekolü açısından önemli bir isim olan Ahmet b. Hanbel gibi muhaddislerin eserlerinde geçen bu düşünce¹⁹, Buhâri ve Müslim gibi hadisçilerin eserlerinde “mehdî” adıyla yer bulmaz. Ancak buna rağmen bu kitapların metinlerinde geçen bazı kavramların tevil edilerek mehdîlik anlayışı kastediliyormuş gibi yorumlanması bu meselenin müslüman toplumun zihninde tuttuğu yerinin ciddiyetini ve önemini ortaya koymaktadır.²⁰

Afgânî’ye göre Şiiler ve Sünniler, mehdînin gelişi noktasında müttefik olmakla beraber şahsiyeti ile ilgili farklı inançlara sahiptirler. Bu farklılıklara rağmen Şii yada Sünni her müslüman, mehdîye tabi olmaya ve uğrunda hayatını feda etmeye hazırdır ve bir birinden farklı özelliklerle de olsa mehdîyi beklemektedir. Afgânî’ye göre burada tartışılan mehdînin kim olduğu, nerede, ne zaman ortaya çıkacağı değil, ortaya çıkmasının İslam ümmeti için doğurduğu pratik faydadır. Ancak her ne olursa olsun İslam dininin farklı yorumlarına tâbi olan insanlar arasında ortak bir inanış olarak var olan “mehdîlik beklentisi” ve bunun için tüm varlığıyla beraber hayatını feda etmeye hazır bulunan bir kitlenin varlığı göz ardı edilmemelidir.²¹ Afgânî, mehdîlik beklentisinin bu yönüne dikkat çektikten sonra, yaşadığı ve gezdiği birçok ülke içerisinde özellikle Hint Müslümanlarının İngiliz sömürsü altında çektikleri sıkıntıları göz önünde bulundurarak bir değerlendirme yapmış, mehdîyi en çok bekleyeninin yine onlar olduğunu söylemiştir.²²

Aynı şekilde Afgânî’nin bu değerlendirmeleri ışığında mehdî ve mehdîlik hareketlerini sadece dini ve akidevi olmaktan ziyade tarihi ve sosyal bir vakıa olarak kabul etmek durumundayız. Unutmamalıyız ki bu kavramların itikadi açıdan dinin aslında var olup olmaması, onların toplum içerisinde var olması gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır.

Ayrıca bu inancın sadece İslam’a ait veya İslam’la başlamış bir inanç olmadığını, birçok din ve anlayışta görülen bu algının genel olarak sıkıntıya düşmüş din/mezhep müntesiplerini kurtarmak için gelmesi beklenen kutsal bir kurtarıcı motifini oluşturduğu unutulmamalıdır.

Afgânî, çeşitli nedenlerle ezilen Ümmet-i İslam’ın kendini ezen, hakkını gasp eden zalim yönetici, devlet ve sistemlere karşı tepkisini göstermesinin ancak bu şekilde örgütlenmiş ve güçlü bir sosyal oluşumla

¹⁸ Uludağ, Süleyman, *İslam’da İnanç Konuları ve İtikadi İslam Mezhepleri*, İstanbul 1998, s. 26-27.

¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Mısır 1313, Cilt: I, s. 84.

²⁰ Buhari ve Müslim’in eserlerinde “mehdî” lafzı geçmez. “İmam” olarak görevli birinden bahsedilir. Hizmetli, *agm*, s. 675; Fıglalı, *agm*, s. 201-202. Buna rağmen mehdîlik fikrini kabul edenler bu hadisleri delil olarak kullanırlar. Buhâri, *Sahih-i Buhâri*, 7/58, 8/72; Müslim, *Sahih-i Müslim*, Cilt: I, 1078.

²¹ Başbakanlık-Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrakı No: 34/76, v. 5.

²² Başbakanlık-Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrakı No: 34/76, v. 5.

olabileceğini düşünmektedir. Bundan dolayı ona göre 19. yy. mehdilik hareketleri, her ne kadar ilk dönem mehdilik hareketlerinden farklı siyasi motifler taşıyormuş gibi görünse de, aslında öz itibarıyla aynı hedef ve amaca hizmet eden siyasi ve iktisadi problemlerin yarattığı tepkisel halk hareketleri haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* I, Mısır 1313.
Başbakanlık-Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, No: 34/76.
Buhâri, *Sahih-i Buhâri* VII-VIII, İstanbul trs.
Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi V, Ed: Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yay, İstanbul 1988.
Ebû Müin en-Nesefî, *Tabsıratu'l-Edille fi Usuli'd-Din*, tah: Hüseyin Atay, Şaban Ali Düzgün, DİBY, Ankara 2003.
Eş'ari, *el-Luma fi'r-Redd ala Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida*, (tah. Muhammed Emin Zannavi), Beyrut 2000.
Fığlalı, E. Ruhi, "Mesih ve Mehdi İnancı Üzerine (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)", *AÜİFD*, Cilt: 25, Yıl: 1981.
Hasan, H. İbrahim; *İslam Tarihi IV*, Kayhan Yay., İstanbul 1992.
Hizmetli, Sabri, "İtikadi İslam Mezheplerinin Doğuşuna İctimâi Hadislerin Tesirleri Üzere Bir Deneme", *AÜİFD*, Cilt: XXVI.
İci, Adudidin, *el-Mevâkıf fi İlm-i Kelam*, Beyrut trs.
İlhan, Avni, "Kütüb-ü Sitte'deki Hadislere Göre Mehdilik", *DEÜİFD*, Sayı 7, İzmir 1992.
İzmirli İsmail Hakkı, "Kelam, Mehdi Meselesi, Muallim Ata Efendinin Üçüncü Sorusuna Cevap", sad: Ali Duman, *Hikmet Yurdu*, Cilt: 3, S. 6, 2010.
Keskiöglü, Osman, *İslâm Dünyası Dün ve Bugün*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1964.
Lâmîşî, Mahmud b. Zeyd, *et-Temhid li Kavâidi'l-Tevhid*, tah: Abdülmecid Türkî, Paris 1995.
Müslim, *Sahih-i Müslim*, Cilt: I, İstanbul 1329.
Şehristânî, *el-Milel ve'l-Nihâl* II, Beyrut 2000.
Taberi, *Tarihü'l-Taberi*, Cilt: 7, Beyrut 2000.
Uludağ, Süleyman, *İslam'da İnanç Konuları ve İtikadi İslam Mezhepleri*, İstanbul 1998.
Yaramış, Ahmet, "Mısır'da İngiliz Sömürgecilik Anlayışı: Cromer Örneği (1883 – 1907)", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: IX, Sayı: 2, Aralık 2007.

EKLER: Başbakanlık-Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrakı No: 34/76

(۱)

سند فدان استور ذک در دفترش اولدو هو بجاخر سینه جویند بیون نه هجاکی الدیه افغانه بیون اکترا
 دونت علیه برقمه اوزره هجه آبیال مین کی بیهیمسه اوزدوون س ایوانک عدر الدی بیون نه زانی کیه سنه
 ان اولدو ایس العالیسن طائریله انفاستزاده خاتم سیر رفیقوزده (دو فرله) نع زانی مطراختد لک
 یونای عیزانی منه لورنخ وکر ایله کی رفیق هنوز خا لارده هیق مده
 بر اقسام قاهره هده معنی دژ بیگ کسی هیف من سینه هجاکی الدیات ایراد ایله کی لطفه انکیند
 یون لشفق سنک ان زیادت مع بجز اولدی اوج سنه مقدم عادت بر سیر کی افاده دانای سیری اولد وقت
 انگلزا دولتی طلبی اوزره مسه جاسک میله خطایم هیقسن اولده اسبو زانه ترفیق هجیب بر دایر س
 بادو کتاب عیستنه سوا هلسن بیون نه جده کم کوزد سنه داراده بی زولینک داغذ لایق هیکم رس
 رفقه ذکری بار اولدی اولدی

بیوننه بر تاج اولدی سینه هجاکی الدیه یاسه کلوب بر بیوه سنلر یسارنی ولوخرا دوکت وکنا و رفیق ایس
 انه هیسنه اولر ایس بولدی هکد سنه قطرسه بر طاق معدون مفیده ی اعطه اکتدر بولونه ایس
 میله کلوری مساندی تدسته دوسلاره انگلزمهر عکری ان تانو معدونشده افغانا نه ایس دار
 بر مصلحه کوزدیکم هکد ایس کلیم بر مصلحه یعنی باش و بر لیک یونو هیج بر سنی حدوده و هیج بر سنی هکد ایس
 نشر ایس بوزر مع تم فدی ی سینه نول ایسده ده ایوب زوم کریلیم افغانه بوزر ایس عیله کنده سنه
 زیاده بیوب رسوادم و فوجانک کون مرده در کک نالک سالک ۱۵ حاصرا یه بیجکی تانچ و غیر ی انده ده
 ایوکت مفسدر دیگر بر زانه بولر بیجینج مع لمر بوزر هی کنده سنه ده ایو بر هو نیم تقویر و تحریک کریلیم
 اقتضای یوقدر

برنجی بند

بیونده ایکی سنه اولدو ایس سردانغ غلور ایسه محمد قده نیم زانه بیون افغانه جنرال هیسک قوتان سنه لوریا
 ارتو فرقه عکری یی همانه کاندو کولیم اوزر یانک افغان هیس ایس لور رس و رسو سنو لایق رسو
 مکتف هی عقیقه ی عکس و شتر ایس انگیز مطالیق باقی هم قوتوزکر

انگله خارج رفق ننه نایستقه معلول بادی کلل اولدی اسبو مکتف بر سوبعد سنو نین دایسنه لور بیون
 ک

VEE 34/76 ①

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

مکرمه سید بنک ان مستور وان بعتلنه اوله العری واجه اولیئک برنج حوتن نہایت
 خلقی المومرہ بعد انہ شدتہ اوله حرفت سیرت افراسنج ہذا عرہ عد العزیزک ہذا ان بہت
 کند روسی اولدیغی حالک روز عسر دہ اول برده اولور ایج جان اولور برنج اولی حرفت سیرت دیکر
 ذاتک مدی المومرہ خیر ایسی اولدی اترانج ساید استور
 سخاند برقیقہ ۴۴ دویار ویس سید چہندہ بر تہلکم کوفتا رجود بردتہ اجبہ ملاضہ محمول اولدیغی
 کند اولننج محی مریدیک انطاری اولقد کشت ایدرکہ قاصدہ کچہ کسیر ہجوادہ بولنی شایردی
 کند و سنہ ر ہرتل ایج جد بریدیک ظاہری فرخ حیر ایذا انظر ایدہ آدم مشاہد اولور
 بونہ ساعد اعتقاد کونج یون سیراری حرفت قون منعد ومسبت اوله حیدرکہ مستہ ظاہر
 ماندر حویہ کن بدوہ وارنجد لائق اسد بہ ایسہ نکتہ سلسلہ بری اوله المومرہ جہلک المنہم
 کتابی وسید علی الشہیدیک العیونیم کتابی ومنہ فرادہ و ایسہ ماجا سا ترکیب ہ ذکر اولوقد
 ایسہ خلدہ مقدمی دیکر حیدر نکتہ ایسی مستنار اولوقد اوزہ اسد حماسنک حمیدی نکور حیدر
 طبعی قبول بلکہ مستفرد بر بوندن کتبہ الکاتبہ کہ حرفت صاحب حاک یکہ جوہ برلہ مہدی
 بخت ایسی بعض ایسہ بعض الظم نامی اعطای بوسج وقیامتہ بالکیز برکونہ قالم یسیرم رعینا یہ
 دیر بعضی شراہد رور کہ حیدر فریادہ بہناک طہریہ رکہ حباب جوہ اولور تمدید ابر کلمہ در دیر
 حدیثہ «الظلم (مدنی) سلم مددہ کہ جنک وسز دہ لکم بر کونہ اولون ارک بر حیدر ۲ حدیث افرہ
 « مہدی سزہ دوما حرفتہ لری ذرہ جنک ذرہ ارمدہ کتہ سنہ حسابنہ زوئد عیصہ تقدیم اہ حکمہ ۱۱ در کتہ
 « ظلم وف ارخلادہ عالم جوقلا سوب مؤسہ (اسلام) اولادہ زات کورلہ تر کورلہ اولوقد
 سلام مددہ اولادہ مہدی نظر اولون ۱۱ دیکر حدیثی رضی لا فریادہ اولادہ مہدی فاننا سزہ
 ظاہر ایج جنک وعدہ وظلم ایسہ مالامال اولادہ عالم نور عدلہ وحفاظتی شراہد حکمہ واقترام
 « اگر بنواصف (حضرت سید ابراہیم والید ریہک ایسور -) سزہ خلد جا کہ حیدر کلور
 فاطمیا مددہ اولادہ الامیر نظر اولون ۱۱ دیکر حدیث « مہدی زہدہ اس نام اسم (محمد) بریدہ
 القائم

۳) ۴۴ ۳۴/۷۶

(5)

خلاصہ کلام مہدی نام الق بیچودہ زائر بک بارلاره و اعجازی کبر و مؤنک عالمک بک خلیفہ
 انقلابناہ جہل ایتک۔
 فی الواقع شیعہ نمہ بیچودہ مہدی ظہور ایتک ایچ اسلامانیہ ریج مہدی نظر در
 مہدی سلار سرتہ عدا نولی ظہور ایتک اولہ کیماسر اعتقاد ایتک شعیر بر مہدی بک کلینک صحنی لورده
 سیر ایتک مفعول ایتک حیضی حیضی مفعول الیسیب محمد المہدی بک بک سعیرک احقاد بک طفوقیسی اولادہ
 حسرت بک خدیوہ لایق سوایلر
 رادعا ایتک رکرا بوجہ المہدی الشوکل العیالی نام خلیفہ بک زمانہ خدیوہ آسانسہ سامرا (بغداد قریبہ
 برشدر) ره قول ایتکد کوب خلیفہ بک کنده حفصہ اولادہ سوہ نیندره فوقد بغیرہ بک باشده لایقو حالہ
 برتویوہ جہلانہ قرار دیرہ و تیسہ سہ آسانسہ طرفدار لایقہ مخبرہ ایمان لورده بو غیرہ سعیدم الغیہ
 اھغزی یعنی کویک غیبی رتوہ سعید سوتیضہ ارعالمیر لکرم نایج مذکورہ مہدی اراملر اولادہ
 ساساتی قطع ایتک بوجہ المہدی بک سہ زہ زیادہ خیمہ ایتک بوانہ دکرہ جہانہ بولنیقی اعتبار
 ایتک نہ خدیوہ لورہ ماکتومہ مہدی ہااا ایتک نظام ایتک ظہور ایتک جہک و نوزم (بغداد قریبہ)
 بی مرکز اتقا ایتک اھو ماک حقوق و ضروری شرفہ غمہ قدہ باسی جہتہ
 اعتقالات مذکورہ نہ قدر خلیفہ اللورسہ اولوسہ اھو مسلمانہ کدوسہ نعت و احوال ماملکہ بار
 حیاتی ذہ ایتک جہود لایق و مہدی نظر لایق محققہ خصوصہ اھو ماماری اظہر حکم اللہ نامتہ
 ایتک و سوزناتک مستفاد حکم لکرم کوفہ جہنہ مہدی بک زیادہ نظر اولادہ اندر
 خلاصہ کلام مسلمانو نزرہ مہدی بک نفوذی بالکرت اتصالک ایتک ایتک موفقتہ اخیرہ منوطہ سفارتہ
 حالہ رضی بویلا ایت

4EE 34/76

Osmanlı-Arşivi Daire Başkanlığı